

Co je kultura?

Jedním z ústředních obecných cílů interkulturního vzdělávání je výchova k respektu a toleranci k odlišným kulturám či k jedincům, kteří pocházejí z odlišného kulturního zázemí. Slovo kultura se však běžně používalo a používá v různých, navzájem odlišných významech. Aby tedy bylo možné k vytčenému cíli společně a smysluplně směřovat, je potřeba si hned v úvodu vyjasnit, co se pod pojmem kultura v kontextu interkulturního vzdělávání rozumí.

Ve střední Evropě je často za kulturního považován takový člověk, který chodí do divadla, navštěvuje koncerty vážné hudby, čte literární klasiky a kulturně (kultivovaně) se chová. Za kulturní pak našinec Středoevropan označí nejspíše ty národy, které dodržují naše hygienické zvyklosti či gastronomické preference, náš způsob komunikace nebo náš způsob odívání. Používáme-li však termín kultura v tomto smyslu, mezi řádky tím vyjadřujeme určité hodnocení. Býti kulturním pro nás totiž obvykle znamená býti lepším, než je člověk či národ, který shora naznačená kritéria „kulturnosti“ nesplňuje – je „nekulturní“.

Programově protikladný koncept kultury, ze kterého vychází i interkulturní vzdělávání, nabízí kulturní a sociální antropologie, což je společenská věda, která se právě problémem kultury resp. studiem člověka v kontextu různých kultur zabývá. Jako každá věda usiluje kulturní a sociální antropologie o hodnotovou neutralitu, což znamená, že se snaží nerozlišovat kultury resp. společnosti na horší a lepší, nehodnotit je, ale popisovat, analyzovat, zkoumat a na základě systematického poznání kultur jednotlivých společností formulovat obecné teorie o tom, co je kultura jako taková, čili definovat pojem kultury.

Kulturou se tedy dnes v rámci této disciplíny rozumí vše, co lidé dělají, co o tom říkají a co si o tom myslí – čili rozsáhlý soubor (komplex) jevů, který zahrnuje oblast vědění, víry, jazyka, morálky, výroby, směny, práva, umění, zvyků, výchovy a jednání, zkrátka vše, co lidem umožňuje společně se orientovat ve světě a společně svůj svět utvářet a konceptualizovat. Veškeré lidské vnímání a rozumění je zprostředkováno kulturou, resp. různými kulturami. To, co my považujeme za dobré či špatné, hezké či ošklivé, chutné či nechutné nebo pravdivé a nepravdivé platí jenom v kontextu naší kultury. Příslušníci jiných kultur určují, co je dobré, krásné, chutné či pravdivé jinak, a to v závislosti na své kultuře. Mexičtí indiáni kmene Mixtéků například považují za vybranou lahůdku včelí larvy, zatímco o cibuli soudí, že po jejím požití se člověk stává hlupákem, a nikdy ji nejedí. Kdyby nám někdo naservíroval k večeři larvy, byli bychom patrně ve stejných

Co je kultura?

rozpacích, jako kdyby našinec Mixtékům naservíroval cibulovou polévku. My bychom je považovali za necivilizované „hotentoty“, oni nás za „nekulturní“ hlupáky.

Vedle toho, co všechno do kultury patří a jakým způsobem kultura určuje lidské vidění světa, jsou rovněž důležité i charakteristické rysy či definiční znaky kultury, čili vlastnosti, které jsou onomu komplexu jevů, který nazýváme kulturou, připisovány. V současném antropologickém myšlení je kultura obvykle definována prostřednictvím sedmi (resp. šesti) základních charakteristik, a sice jako integrovaná, adaptivní, negenetická, naučitelná, sdílená, symbolická a specificky lidská.

1. Kultura v antropologickém pojetí není pouhým souborem na sobě nezávislých jevů či oblastí, ale tvoří vnitřně provázaný (integrovaný) systém. To znamená, že jednotlivé složky kultury jsou ve vzájemných vztazích, tvoří uspořádaný systém, kterému antropologové říkají struktura, konfigurace nebo kulturní vzorec. To například znamená, že uspořádání rodiny či příbuzenských vztahů úzce souvisí se způsobem hospodaření, čili s ekonomikou, ale i s tím, jak je v dané společnosti utvářen statut jednotlivce, čili se sociální stratifikací, nebo i se způsobem, jak je v dané společnosti dělena moc, čili se sférou politiky. V případě, že nastane změna či posun v jedné z kulturních složek, dojde k proměně (rekonfiguraci) celého kulturního vzorce – celé kultury. Za příklad může sloužit drobná technologická inovace, která způsobila rozklad původního kulturního vzorce severoaustralských Jir Jorutů. Zdánlivě se nestalo takřka nic. Evropané pouze Jir Jorutům dodali kovové sekerky, které nahradily původně používané sekerky kamenné. Avšak za čas se ukázalo, že kamenné sekerky nesloužily jen k opracovávání dřeva, ale měly rozsáhlý význam v celém jir-jorutském kulturním systému. Kámen, z něhož se sekerky vyráběly, byl jedním z mála předmětů směny s okolními kmeny, která s novými sekerkami ustala, což narušilo vztahy Jir Jorutů se sousedy i mezikmenový obchodní systém. Kamenné sekerky navíc v jir-jorutské společnosti nemohl používat každý, ale jen dospělí muži. Když ji chtěla použít žena, musela o ni svého muže požádat, což udržovalo rozdělení pohlavních rolí, systém dělby práce a kooperace mezi pohlavími. Sekerky byly rovněž součástí iniciace. Když mladý Jir Jorut dospěl, bylo mu obřadně dovoleno používat sekerku jako odznak dospělosti. Přísun kovových sekerek, které nebyly odznakem dospělosti a mohly je používat i ženy, tak narušil systém pohlavních rolí, věkových tříd, ale i způsob rozdělení moci, prestiže a privilegií ve společnosti. K podobným posunům došlo také v oblasti náboženství. Změna jednoho kulturního

Co je kultura?

prvku tak způsobila rozsáhlé změny v celém jir-jorutském společenském systému, což bylo umožněno právě díky tomu, že jednotlivé kulturní složky či prvky jsou spolu navzájem úzce spjaty v rámci integrovaného komplexu kultury.

2. Kultura je adaptivní, čímž je míněno, že konkrétní podoba té které kultury je výsledkem adaptace na konkrétní přírodní prostředí, které dané společenství obývá. Například v Tibetu, kde jsou velmi nízké výnosy půdy, je rozšířená polyandrie čili mnohomužství, což v důsledku znamená, že ne každé ženě je dovoleno родit potomstvo. Pouze některé z nich totiž mohou mnohomužské manželství uzavřít, zatímco ostatní ženy zůstávají neprovdány a plní hospodářské úkoly v rámci velkodomácností. Důvodem je, že tibetská společenství prostřednictvím kultury (uspořádání příbuzenských vztahů je jednou z centrálních složek kultury) zajišťují, aby se počet osob závislých na místní zemědělské produkci nezvyšoval, čili aby dané společenství bylo schopné se z vlastních zdrojů uživit. Mnohomužství je tak formou adaptace na nepříliš výnosné přírodní prostředí, které není schopno uživit stále se zvětšující skupinu lidí. Dalším příkladem adaptace kultury na přírodní prostředí může být víra v posvátnost hovězího dobytka v Indii. Krávy indickým rodinám slouží především jako tažná síla a zdroj mléčné potravy, na živých kravách přímo závisí přežití členů jednotlivých domácností. Vzhledem k tomu, že si indické domácnosti nemohou dovolit živit více krav, znamená smrt zvířete, byť by se maso zkonsumovalo, v dlouhodobějším horizontu značné existenční ohrožení. Toto riziko je ovšem v rámci kulturní adaptace minimalizováno právě náboženským (kulturním) konceptem posvátnosti krávy. Trvalé přežití indické zemědělské společnosti je tak paradoxně umožněno právě díky tomu, že krávy je zakázáno pojídat.
3. Kultura je z definice negenetická, k jejímu předávání dochází výhradně v procesu učení. To znamená, že dítě narozené rodičům, kteří jsou nositeli jedné kultury, avšak od narození vychované „náhradními“ rodiči z kultury druhé, je v plném smyslu nositelem výhradně kultury těch rodičů, kteří je vychovali. Děti, které se narodily například romským rodičům a byly vychovány v dětském domově nebo v české pěstounské rodině, jsou nositeli české kultury, byť se mohou odlišovat barvou pleti. Na opačném pojetí přenosu kultury, čili na přesvědčení, že kultura či příslušnost k nějaké kulturní skupině je dědičná (geneticky přenosná), staví například ideologie nacionalismu či nacismu. Genetický koncept kultury stál v podloží norimberských zákonů. Dokladem toho, že kulturní kompetence se získávají učením a nikoli

Co je kultura?

genetickým přenosem, mohou být případy tzv. vlčích dětí. Děti, které se v raném dětství ztratily v divoké přírodě a odkojily je vlčí matky, si plně osvojily způsoby chování a „komunikace“ vlků, jejich genofond z nich neudělal nositele lidské kultury (a už vůbec ne kultury francouzské, indické, německé atp.). Tito „vlčí“ lidé dokonce po objevení a při pokusech adaptace na lidskou kulturu strádali a umírali.

4. Kultura je sdílená – jednotlivci tvořící určité kulturní společenství jsou nositeli stejného kulturního vzorce. Sdílení společného kulturního vzorce umožňuje jejich vzájemnou komunikaci, která je založená na sdílení významů, symbolů či forem jednání, tedy na tom, že významům, symbolům a jednání lidí rozumíme v rámci jedné kultury shodně. Za příklad nám mohou posloužit například odlišná gesta pro vyjadřování souhlasu a nesouhlasu, která jsou sdílená nositeli bulharské kultury.
5. S tím souvisí pátý definiční znak, jímž kulturu charakterizujeme jako symbolickou. Kultura je tak chápána jako „sít významů, do níž je člověk zapleten“, což znamená, že není něčím, co reálně (ba hmotně) existuje, ale něčím, co umožňuje naše sdílené rozumění světu. Kultura tedy je uspořádanou soustavou symbolů (symbol je něco, co nese význam), které tvoří kód naší komunikace a zároveň jakési pomyslné brýle, jimiž hledíme na svět. Když například sevřeme ruku v pěst a necháme trčet pouze prostředník, neznamená to pro člověka, který nesdílí naši kulturu a není mu známa síť našich významů, vůbec nic. Avšak člověk který ví, že vztyčený prostředník cosi symbolizuje, je schopen tomuto symbolu porozumět a přiléhavě odpovědět.

Kultura je zároveň považována za oblast specificky lidskou, což znamená, že jejím nositelem může být pouze člověk. Použijeme-li tedy slovo kultura k označení společenského systému jiných živočišných druhů, je potřeba mít na zřeteli, že se jedná pouze o jeho metaforické užití, a nikoli o relevantní pojmové uchopení.

